

ƏMİR ƏLİƏSĞƏRİ
AMEA İnsan Hüquqları İnstitutunun dissertantı
E-mail: TarixVeOnunProblemleri@gmail.com

İRANDA TURİZMİN YARANMASI və TƏKAMÜLÜNƏ BİR BAXIŞ

Açar sözlər: İran, islam, turizm, səyyah, Avropa, Böyük Britaniya, Amerika, Səfəvilər, Qacarlar, Pəhləvilər, islam inqilabı

Ключевые слова: Иран, ислам, туризм, путешественники, Европа, Великобритания, Америка, Сефевиды, Гаджариды, Пехлеvidы, исламская революция

Keywords: Iran, Islam, tourism, travelers, Europe, Great Britain, America, Sefevis, Gadzhars, Pekhlevis, Islamic revolution

Səfəvilərin hakimiyyəti dövründə bəzi xarici ölkələrdən İrana səyyah adı altında müxtəlif məqsədlər üçün gələnlərin sayca çoxalması, turizmin İranda xarici əlaqələr sahəsində ilkin addımlar kimi qeyd olunmalıdır. Belə ki, bu dövrdə bəzi Avropa ölkələrindən səyyahlar İrana səfər edirdilər. Buna misal olaraq italiyalı Luici Vartmay və Lui Rançintonu qeyd etmək olar. 969-cu ildə İngiltərə kraliçası Elizabet ilk dəfə olaraq İranla ticarət əlaqələrinin yaradılması məqsədi ilə Entoni Jenkinsonu nümayəndə qismində İrana ezam etdi. I Şah Abbas dönəmində yollarının təhlükəsizliyi, müxtəlif yaşayış binalarının tikintisi və XVII əsrdə Avropada baş verən dəyişikliklər nəticəsində turizm sahəsi də inkişaf edərək, mühüm ictimai ünsür halına düşdü. Dəstə-dəstə əcnəbi səyyahların İrana gəlməsi, onların səfər vasitəsilə ölkə daxilində səyyah kimi səfərlərin həyata keçməsi və həmçinin, iranlıların ziyarət və ya səyahət məqsədilə xarici ölkələrə səfərləri, turizm sahəsinin inkişafında mühüm rol oynadı. Mazandaranın yamyaşıl meşələrindən və həmçinin, sahillərindən istifadə məqsədi ilə yaradılan yollar, turistlərin rahatlığını nəzərə alaraq, çox böyük diqqət ilə tikilən Şah Abbas karvansaraları, o dövrdə, turizm sahəsinin inkişafında mühüm rol oynamışdı. Qeyd etmək lazımdır ki, adı çəkilən karvansaraların sayı 999 qeyd olunmuşdur. Bu dövrdə İrana səyahət etmiş İtaliyalı səyyahlar Şerli qardaşları, Petro Delavale, ingilis səyyahı Tomas Albert, fransız səyyahları Jan Bapetsid Tavernie, Adam Oleari, Yohan Albersitfen Mandelsku, Jan Şarden və Angmelbert Kompforu qeyd etmək olar.

Qeyd etmək lazımdır ki, avropalıların o dövrdə İran barəsində məlumatları çox səthi və hətta yox dərəcəsində idi. Beləliklə, bu səthilik və İran həqiqətləri barəsində bu məlumatsızlıq səyyahlar tərəfindən nəşr olunan yol qeydləri vasitəsilə qismən aradan qaldırılırdı. Şerli qardaşları iranlıların xaricilərlə davranışı barəsində öz səfər əlyazmalarında belə yazıblar:

"Qeyd etmək lazımdır ki, xaricilərin məskunlaşması üçün İran dəfələrlə Osmanlı dövlətindən yaxşıdır. Buna səbəb İran şahının ölkədə tam şəkildə təhlükəsizliyi təmin etməsidir. Belə ki, xarici vətəndaş özü ilə heç bir silah gəzdirmədən, rahat bir şəkildə, ölkənin hər bir tərəfinə səyahət edə bilər. Yerli əhali çox ədəbli və əcnəbilərə qarşı çox mehribandırlar" (1, səh.177).

Avropadan İrana səfər edən Şardenin İran barəsində geniş məlumat verməsi bizim ölkəmiz üçün çox əhəmiyyətlidir. Buna səbəb, heç bir avropalının qərb ölkələrini İranın Səfəvi dövrü ictimai-siyasi, iqtisadi həyatı, adət-ənənə və təbiəti haqqında əhatəli məlumat verməməsidir. Onun səyahət əlyazmaları 10 cildə bölünərək, İran barəsində yazılan ən yaxşı səfər əlyazmaları sayıla bilər (1, s. 247). Bu görkəmli səyyah həmçinin Səfəvi dövründə İran ərazisində gediş-gəlişin asan olmasını və yollarda təhlükəsizliyin yüksək səviyyədə təmin

olunmasını qeyd edərək yazır: "Səyahət və səfərlərdə istər yolların təhlükəsizliyi, istərsə də səyahətin ucuz başa gəlməsi baxımından, İran kimi dünyada heç bir ölkə mövcud deyil. Səyahətlərin ucuz başa gəlməsinə səbəb bu ölkədə çox sayda pulsuz gecələmək və istirahət etmək üçün yerlərinin mövcud olmasıdır" (9, s.30).

Şarden İranlıların xasiyyət, xarakter və əxlaqı barəsində yazır: "İranlılar şərqdə ən ədəbli, dünyada isə ən xoş xasiyyətli xalqdırlar. İranlılar Avropanın ən ədəbli insanları ilə eyni səviyyədədilər. İranlılar güləruz, xoşrəftar, imkan daxilində mətin, vüqarlı, mehriban və mülayimdirlər. Bir-birlərilə görüşəndə mütləq hal-əhval soruşurlar" (9, s.31).

Kompfor öz səfər qeydlərinin başlanğıcından qədim İrana və Səlcuqlar dövrünə işarə edərək Səfəvilər dövləti haqqında yazır: "Hal-hazırkı İran, yəni Səfəvilər dövləti sülhə və barışığa əhəmiyyət verdiyi qədər, güc və qüdrətə də diqqət yetirirlər. Səfəvilər dövləti bütün şərq ölkələrində özünə qarşı qorxu yaratmaqla, bütün dünyanı heyrətdə qoymuşdur" (3, s.375).

Səfəvi dövləti zamanı tələbə və ruhanilərdən ibarət olan qruplar, tacir və səyyahlarla birlikdə, təbliğət və ticarət məqsədləri ilə digər ölkələrə səfər edirdilər. Məsələn kimi Şeyx Əhməd Qummi adlı bir nəfər İranlı təbliğət məqsədilə Taylanda gedərək, orada on il ərzində təbliğatla məşğul olub (3, s.338).

İndoneziya müsəlmanları iki İran əsilli ərəb səyyahı və taciri Abdullah Arif və onun şagirdi Bürhanəddin sayəsində islamla tanış oldular (3, s.339).

Bu dövrdəki Şəhid Sani və Şeyx Bəhayi kimi bəzi alimlər və fiqh elminin biliciləri, əsasən səyahət və səfərləri zamanı əldə etdikləri məlumatları yazılarında qeyd edirdilər. Şeyx Hürri Amuli və Şeyx Bəhrani kimi fiqh elminin biliciləri xarici ölkələrə səfərləri əsnasında müqəddəs məkanları və müqəddəs şəxsiyyətlərin məzarını ziyarət edərək öz xatirələrini bir səyyah gözü ilə qeyd etmişlər.

Səfəvi dövlətinin dağılması, əfqanların ölkəni işğal etməsi və daxili iğtişaşların baş verməsi səbəbindən, daxili və xarici səfərlər dayandırıldı. Nadir Şahın sərt mübarizəsi və fəaliyyəti nəticəsində İranda müəyyən qədər sabitlik və milli vəhdətin yaradılmasına baxmayaraq, bu vəziyyət çox davam edə bilmədi. Zəndiyyə dövləti də, qeyd olunan mənfə cəhətlər qarşısında aciz idi. Qeyd olunan səbəblərin nəticəsində xaricilərin İrana gəlişi və iranlıların səyahətə çıxanların sayı azaldı. Bu dövrə aid olan səyahətçilərdən yalnız Vilyam Franklisi qeyd etmək olar.

XIX əsr Qacar dövləti zamanında, İranın yerləşdiyi coğrafi mövqe səbəbindən, Qərb diplomatiyasının İrana diqqəti artdı. İranın qərb dünyasında günbəgün artan şöhrətinin səs salması nəticəsində siyasi və hərbi qrupların, onun ardınca isə xarici vətəndaşların İrana səfərləri nəticəsində İranlılar Avropa mədəniyyəti və dövlət quruluşları ilə yaxından tanış olmaq imkanı əldə etdilər. Qacar dövründə İrana səfər etmiş səyyahlardan aşağıdakıları qeyd etmək olar:

İngiltərəli Ser Can Melkem, fransalı Gaspard Roviye, Ceyms Billi Freyzer, Ser Henri Ravlinson, Dosersi, Ojjen Felanden. Məşhur "İsfəhanlı Hacıbabanın əhvalatları" kitabının müəllifi Ceyms Moriyə, iranlılar barəsində yazır: "İran xalqı dünyada yeganə millətdir ki, səfər vasitələrinin az olmasına baxmayaraq, bu qədər səfərə çıxırlar. İspaniyanın səfər vasitələri baxımından Avropada ən aşağı yer tutmasına baxmayaraq, səyahət baxımından Asiya ölkələri ilə müqayisədə daha yaxşıdır. İranlılar adətən, öz dost-taşılarını görmək məqsədilə, ən uzaq nöqtədən ölkənin digər tərəfinə səfər edirlər. İranlılar ən çox ziyarət məqsədilə səfərlərə çıxırlar. Onlar ömürlərində heç olmasa bir dəfə Məkkə səfərinə çıxmağı özlərinə vacib sayırlar, İraq və Məşhəd səfərlərinə isə hər kəs öz meyli və imkanı daxilində çıxır" (7, s.57).

Fətəli Şah zamanında səfərlər əsasən siyasi və ticarət məqsədilə həyata keçirilirdi. Məhəmmədəli şah dönəmində isə səyyahlar qədim tarixi əsərlərin axtarışı məqsədilə İrana səfər edirdilər. Henri Ravlinson İranın qədim tarixi ərazilərinə və şəhərlərinə səfərləri nəticəsində mixi xəttinin oxumaq həllini taparaq, bir çox Daş kətibələrin oxunmasına nail oldu. Nasirəddin Şahın Sədrəzəmi (Baş Naziri) olan Əmir Kəbir Avropa və ümumiyyətlə qərb millətlərinin tərəqqi və inkişaf sirlərindən xəbərdar idi. O, İranda Avropa üsulu ilə islahatlar həyata keçirdi. Qeyd edək ki, çapxanaların yaradılması da onun işlərindəndir. İtaliyalı səyyah xanım Karla Serna İranda ilk mühəndis köməyiylə salınan yol barəsində yazır: "Fayton yolu bir neçə ildir ki, yeni görkəm almışdır, lakin körpülərin vəziyyəti pis və təhlükəlidir və onların üzərində çox sayda çalalar mövcuddur. Qeyd etmək lazımdır ki, bu yolun layihələşdirilməsində və tikintisində heç bir Avropa mühəndisindən yardım alınmamışdır" (7, s.59). Qacar dövründə, İrəc Mirzanın başçılığı ilə Ətiqələr (qədim əşyalar) idarəsi və İran adlı muzey təsis olundu. Bu idarə qədim tarixi əsərlərin qorunması məqsədilə tikilməsinə baxmayaraq, işçilərin səriştəsizliyi və məsuliyyətsizliyi ucbatından bu sahədə elmi və ixtisaslı qaydalara riayət olunmadı (7, s.13).

İran səyyahlarından olan Mirzə Məhəmməd Hüseyn Hüseyni, 1923-cü ildə Allah evini Məkkəyə ziyarət məqsədilə səfərə çıxaraq, Naserəddin Şahın əmrilə müxtəsər formada səfər qeydləri yazdı. İranda bugünkü tərzdə tikilən mehmanxana ilk dəfə olaraq 1881-ci ildə Qəzvin şəhərində inşa edildi. Bu mehmanxana xarici qonaqların Tehrana daxil olmalarından əvvəl istirahət etmələri üçün nəzərdə tutulmuşdu (14, s.21). 1882-ci ildə isə paytaxtın ilk hoteli bir fransız mühəndisi tərəfindən tikildi.

XIX əsrdə fransız mühəndisi olan Yo Atal, belçikalıların iştirakı ilə Tehran-Rey dəmir yolunun tikintisi həyata keçirildi və bu dəmir yolunun açılışı Naserəddin şah tərəfindən həyata keçirildi. Naserəddin Şah vaqonları atlar vasitəsilə hərəkət edən Tehran-Əbdüləzim məscidi Dəmir Yolu Kampaniyasını Yo Ataldan aldı. Daha sonra isə Tehranın küçələrində atlar vasitəsilə hərəkət edən tramvaylar hərəkətə başladı. Qonaqların və Həzrəti Məsumə (s) ziyarətgahının ziyarətçilərinin rahatlığı məqsədilə, Naserəddin Şahın əmrilə Tehran və Qumm şəhərləri arasında yol üzərində istiqamətləri göstərən tablolar qurularaq və beləliklə, şose yolu salındı. Müzəffərəddin Şah isə Avropaya ilk səfəri zamanı Belçikadan, fayton tipli avtomobil aldı. Avtomobillərin ölkəyə daxil olması ilə karvan yolları öz yerlərini getdikcə şose yollarına verdi. Bunun nəticəsində müxtəlif səfərlərin baş tutması asanlaşdı. İranda ilk dəfə olaraq avtobusun işlədilməsi belçikalı tacir tərəfindən Rəşt şəhərində həyata keçirildi.

Beləliklə, İranda turizmin təşəkkülü və inkişafı qədim tarixə malik olsa da davamlı olmamış, epizodik xarakter daşımışdır. Bu sahədə ilk təkanverici addım İran şahı Müzəffərəddin şahın dövründə atıldı. Mənbələrdən məlum olur ki, turizmin İranda inkişafına səbəb, Müzəffərəddin şahın özü ilə ölkəyə gətirdiyi ilk səssiz film, kamera və fotoaparat olmuşdur. Belə ki, İranın turizm yerlərindən, tarixi abidələrindən şəkillərin çəkilməsi, xarici ölkələrə göndərilməsi nəticəsində bu sahəyə maraq artırıldı və getdikcə daha böyük turist dəstələrinin İrana axını səyahəti başlandı.

Qeyd etmək lazımdır ki, istənilən ölkədə və o cümlədən İranda da turizmin inkişafı bir sıra amillərin mövcud olması ilə şərtlənir. Bunlardan ən əsası mənzərəli və tarixi abidələrin mövcud olması ilə yanaşı, kommunikasiya xətlərinin, rahat yolların və nəqliyyat vasitələrin olması da əsas şərtlərdən ümdəsi hesab olunur. Bu istiqamətdə ilk əsaslı addımlar XX əsrin birinci rübündə atıldı. Belə ki, ilk sənişin təyyarəsi Qacarlar sülaləsinin ilk şahı Əhməd şahın hakimiyyəti illərində gətirildi. Bu ilk uğurlu addımdan sonra 1930-cu ildə İranın ilk Ticarət Təyyarə Şirkəti təsis olundu. Hələ 1922-ci ilin ortalarında İranın Təyyarə Şirkəti yaradılmışdı

və 14 nəfər iranlı təyyarənin idarə edilməsini öyrənmək üçün təhsil almaq məqsədilə Rusiyaya ezam olundular. 1924-cü ilin aprel ayında 5 ədəd döyüş təyyarəsi Tehrandə Mehrabadın cənub-şərqində yerləşən Qəle Morği hərbi aerodromuna gətirildi. 1927-ci ildə sənişin daşıyan Hava Yolları Servisi öz fəaliyyətinə başladı və II Dünya Müharibəsinin sonuna qədər öz işini davam etdirdi (1, s. 709).

Rza Xan baş nazir olduğdan sonra magistral İran dəmir yolu xəttinin çəkilməsi haqqında qərar qəbul olundu. 9 fevral 1926-cı ildə isə dəmir yolunun plan sxemləri və binaların tikintisinə dair qanun layihəsi məclisdə təsdiq olundu. Qeyd olunan işlərin yerinə yetirilməsi üçün Amerikadan bir qrup mühəndis dəvət olundu və beləliklə, dəmir yolu idarəsi təsis olundu (10 s. 77).

Turizmin inkişafı üçün mühüm şərtlərdən biri də müasir tipli yeməxana, restoran və hotellər şəbəkəsinin mövcud olmasıdır. Bu sahələrin yaradılması da diqqətdən kənarda qalmışdı. Belə ki, 1927-ci ildə müştərilərinə bir neçə növ İran milli yeməklərini təqdim edən Naderi kafesi, daha sonralar isə kafenin nəzdində eyni adla mehmanxana fəaliyyətə başladı.

1928-ci ildə Tehran bələdiyyəsi restoran və kafe təsisatında müəyyən qayda və qanunlar haqqında qərar qəbul etdi. 1936-cı ildə mehmanxana müəssisələri hotel kimi fəaliyyətə başladılar. II Dünya Müharibəsi zamanı müttəfiq dövlətlərin zabıt və əsgərlərin İrana daxil olması ilə Tehrandə restoranların sayı nəzərə cəpacaq dərəcədə çoxaldı və beləliklə, ölkədə yeməxanalar şəbəkəsi təsis olundu. O dövrdə nəqliyyat sahəsinin inkişafına da diqqət artırıldı. Kiçik avtobusların və tramvayların ölkəyə gətirilməsilə İranda ilk Sənişindəşım Şirkəti yaradıldı. İranlıların ölkə daxilində səfərlərinin artması, xarici turistlərin ölkəyə daha çox cəlb edilməsi zərurəti, əcnəbiləri İranın qədim tarixi abidələri və mədəniyyəti ilə daha yaxından tanış etmək məqsədilə bir xüsusi təşkilatın yaradılmasına ehtiyac vardı. Bu ehtiyacı ödəmək məqsədilə 1935-ci ildə ilk dəfə olaraq, Daxili İşlər Nazirliyində "Xarici turistlərin ölkəyə cəlb olunması və təbliğat" adlı xüsusi təşkilat yaradıldı. Beləliklə, ölkədaxili bütün turizm işləri bu qurumun səlahiyyət dairəsinə daxil edildi (1, s.718).

1940-cı ildə ilk dəfə olaraq Tehrandə "İran Tur" adlı Turizm Agentliyi yaradılaraq xizək (eskeyt) gəzintiləri həyata keçirildi. 1941-ci ildə Xarici Turistləri Cəlbətmə İdarəsi öz yerini Ali Turizm Şurasına verdi. Bu illər ərzində İranda çox sayda, müxtəlif cür hotellər, restoranlar və kafelər təsis olundu. 6 aprel 1963-cü ildə Turist Cəlbətmə Qurumu, 24 iyun 1974-cü ildə isə Ettelaat və Turizm Nazirliyi təsis olunaraq fəaliyyətə başladı. Belə bir nazirliyin yaradılması İranda turizmin getdikcə inkişafından xəbər verirdi. Turizmin inkişafı üçün zəruri olan şərtlərdən biri də ölkədə hava yollarının inkişaf etdirilməsi idi. Bu problemin həlli, heç şübhəsiz, müasir tipli sənişin daşıyan təyyarələrin mövcud olması və hava limanlarının inşası ilə şərtlənirdi. Bu istiqamətdə işlərin təşkili və idarə olunması dövlətin ciddi nəzarətində idi. Beləliklə, 1942-ci ildə "Qəle Morği" adlı İranın ilk hava limanı, 1945-ci ildə "İran Təyyarəçiliyi" adlı ilk hava şirkəti, 1954-cü ildə "Fars" təyyarə şirkəti, 1958-ci ildə "Mehrabad Beynəlxalq Hava Limanı", 1961-ci ildə isə "Homa Təyyarəçilik Şirkəti" təsis olundu. 1945-ci ildə "Şorəka və Mohaceri Qardaşları" adlı Sənişindəşım Şirkəti təsis olundu. 1969-cu ilədək Turizm və ya Sənişindəşım Şirkətlərinin açılışı barədə heç bir qanun yox idi. 1969-cu ildə ölkənin Təyyarəçilik Şirkəti, Hava Sənişindəşım Şirkətlərinin yaradılması barədə qanun işləndi və Nazirlər Heyəti tərəfindən təsdiq olundu. O vaxta qədər bu tipli xidmətlər göstərən şirkətlər və təsisatlar isə dövlət qeydiyyatına alındı. O zaman bu tipli xidmətlər göstərən şirkətlərin sayı İslam inqilabında altmış biri ötmüşdü.

İranda turizmin inkişaf istiqamətlərindən biri də turist adı altında İranlı səyyahların xarici ölkələrə fərdi və kollektiv səyahətləridir. Bu kimi səfərlər İranı tanımaq baxımından həm də

səmərəli təbliğat məqsədi daşıyırdı. Belə ki, 1954-cü ildə İranlı səyyahlardan olan Ümidvar qardaşları özlərinin on illik səyahətlərinə başladılar. Onlar bu müddət ərzində 5 qitəyə səfər edərək bir çox dövlət başçıları, din xadimləri və beynəlxalq şeyxlərlə görüşlər həyata keçirdilər.

1963-cü ildə əvvəlcədən tərtib olunmuş proqram əsasında, qruplar halında səfərlər həyata keçirilməyə başlandı. Belə halda xaricə səfərlərin ucuz və həm də müxtəlif təbəqələrinin büdcəsinə uyğun olması, ölkə əhalisinin öz illik məzuniyyətlərinin səmərəli keçirməsinə xarici mədəniyyət, adət-ənənə və istirahət yerləri ilə tanış olması üçün əlverişli şərait yaradırdı. 1970-ci illər istər İranlıların xaricə və istərsə də xarici vətəndaşların İrana turizm proqramları çərçivəsində səfərlərinin pik nöqtəsi oldu. Belə proqramların keçirilməsi təcrübə xarakteri daşıyırdı.

1948-ci ilədək Həcc səfərləri quru yolu ilə həyata keçirilirdi. Lakin bu tarixdən sonra İran Təyyarəçilik Şirkəti sayəsində, tədricən bu səfərlər təyyarə ilə həyata keçirilməyə başlandı. Belə ki, 1956-cı ildən Allah evini ziyarətə gedənlərin hamısı yalnız təyyarə ilə Cəddəyə getməli idilər. Hətta İranı tərk etməmişdən əvvəl ziyarət məqsədi ilə Tehran şəhəri yerinə Bağdad şəhərinə də müraciət edə bilərdilər. O vaxta qədər həcc səfərlərini həyata keçirən heç bir şirkət mövcud deyildi və zəvvarların İraqda və Ərəbistanda yerləşmə məsuliyyətini səfəri təşkil edən şəxslər öz öhdələrinə götürürdülər. İranın Səfər Agentliyi isə yalnız hava uçuşlarının biletlərinin satışını həyata keçirirdilər (11, s.74).

1962-1977-ci illər ərzində, 6 quruculuq planı həyata keçirilirdi ki, bunların ilk ikisində turizm sahəsinə yer verilməmişdi. 1962-1966-cı illər ərzində həyata keçirilən 3-cü quruculuq proqramında Beynəlxalq Tanıtım və Turizm sahəsinə diqqət ayrılması zərurətinin yaranması səbəbindən bu sahə ölkənin beş illik inkişaf proqramına daxil edildi. Bu iş sonrakı proqramlarda da öz əksini tapdı (8, s.53). 1962-1966-cı illər ərzində 5 il davam edən 3-cü quruculuq işləri dönməndə, 45 otel, 100 dənizkənarı istirahət məkanları, 36 qəhvəxana, 12 çayxana tikintisi həyata keçirildi və ya tikintisinə yardım göstərildi. Ölkənin sərhəd zonalarında yoxlanış kabinetləri yaradıldı, bank və gömrük sistemləri asanlaşdırıldı. Bu dövrdə, turist bələdçilərinin işinə, şikayətlərin baxılmasına, turizmə aid təsisat işlərinə və həmçinin, təlim təsisatlarının inkişafı tam şəkildə həyata keçirilmədi. Qeyd olunan çətinliklər və məhdudiyyətlər aşağıdakılardan ibarət idi:

1. İnkişaf və təchizat üçün maliyyə imkanlarının kifayət etməməsi və az olması;
2. turizm yerlərində qarşılama təşkilatlarının olmaması, yollarda bildiriş tablolarının mövcud olmaması, yolların keyfiyyətinin aşağı səviyyədə olması və həmçinin, bəzi təsisatların mövcud olmaması;
3. turizm müəssisələrində otel xidmətləri, bələdçilik, qrup halında səyahətləri təşkil etmə və əvvəlcədən səyahət planını həyata keçirmə işlərində çalışan işçi kadrlarının təcrübəsizliyi;
4. Sayca artmaqda olan xarici turistlərin istəyinə uyğun olaraq böyük və münasib otellərin mövcud olmaması;
5. istər xaricdə və istərsə də ölkə daxilində, qrup halında turist səyahətləri həyata keçirən, təcrübəli və eyni zamanda geniş Turizm Agentliklərinin və şöbələrinin mövcud olmaması (8, s.54).

1968-1972-ci illərdə həyata keçirilən 4-cü quruculuq işləri dönməndə, sənişinlərin ölkə daxilində daha çox istifadə etdiyi yollar və ərazilərdə yeni təchizat işlərinin görülməsi və Xəzər dənizinin sahilyanı ərazilərində digər təchizat işlərinin görülməsi, 1967-ci ildə ölkəyə gələn turistlərin sayının 210 mindən 520 minə qədər artmasına səbəb oldu. 1972-ci ildə

Avropa ölkələrinin və Amerikanın təkidi ilə viza müddətinin orta hesabla 8 gecə olması nəzərdə tutuldu.

Turizm yollarının təchizatı sahələrində bir çox işlər görüldü, o cümlədən, şimal zonasında tam şəkildə turizm layihələrinin hazırlanması, layihənin verdiyi qərarları icra etmək məqsədi ilə şimal zonasının Turizm Şurasının yaradılması, əlaqə yollarının salınması, su və kanalizasiya xətlərinin çəkilməsi və ölkənin şimalında turizm düşərgələrinin yaradılması kimi işlər öz həllini tapdı (8, s.57). Qeyd etmək lazımdır ki, istirahət komplekslərinin və sahilyanı çimərlik ərazilərinin tikintisi əvvəlcədən hazırlanmış proqrama uyğun həyata keçirilmədi. Buna səbəb turistlərin artımı sahəsində və həmçinin, digər sahələrdə nəzərdə tutulan hədəflərin yerinə yetirilməməsi idi. Belə ki, ölkəyə daxil olan turistlərin sayının 514 minə çatmasına baxmayaraq, bu turistlərin əksəriyyətinin yüksək alıcılıq qabiliyyətinə sahib olmayan ölkələrdən olması, birinci növ otellərin sayının aşağı düşməsinə səbəb oldu. Viza müddətinin artırılması da bu sahəyə müsbət təsir göstərmədi. Buna səbəb, əksər turistlərin aşağı səviyyəli otellərdən istifadə etməsi oldu. İşçi personalının yemək personalı ilə müqayisədə fəaliyyətlərinin eyni olmaması, təşkilatçılıqdan başqa ticarət gəlirlərinin götürülməsi, əhalisi az olan ərazilərdə istirahət komplekslərinin salınması, Turist Cəlbətmə Qurumunu maddi ziyanla üzləşməsinə səbəb oldu. Ümumiyyətlə, belə nəticəyə gəlmək olar ki, 4-cü quruculuq proqramı turizm sahəsində nəzərdə tutulan hədəfləri yerinə yetirmədi. Təlim-təbliğat işləri də lazımı vüsət və gücdən yararlanı bilmədi. Professional işçi qüvvəsinin az olması, turizm sahəsində xidmətlərin səviyyəsinin aşağı düşməsinə səbəb oldu (8, s.58).

1973-1977-ci illər ərzində həyata keçirilən 5-ci quruculuq işləri dönməində, ölkədə xarici turistlərin sayı 4-cü quruculuq işlərinin sonundan, 5-ci quruculuq işlərinin sonuna qədər olan zaman çərçivəsində 514 min nəfərdən 925 min nəfərə kimi artdı, viza müddəti orta hesabla 14 sutka nəzərdə tutuldu və daxili turizmin inkişafı nəticəsində, yeni istirahət yerlərinin yaradılmasına səbəb oldu və yeni turizm yolları və mərkəzləri yaradılması nəzərdə tutuldu. Bacarıqlı işçi qüvvəsinin azlığı, qiymətlərin sabit durmaması, tikinti vasitələrinin azlığı, tikinti şirkətlərinin kiçik və eyni zamanda, pərakəndə layihələrin icrasına razılıq verməməsi, bu proqramın icra yolundakı çətinliklərdən idi (8, s.63).

1960-cı illərdə neft gəlirlərinin artması ilə, turizmdən gəlir məqsədindən daha çox ölkə mədəniyyətinin təbliği və İranın turizm ölkəsi kimi tanıtmə məqsədi daşıyırdı və bu istiqamətdə istifadə olunurdu. Bu səbəbdən də daha çox beynəlxalq turizmə, yəni Avropa ölkələri və Amerika kimi maddi vəziyyəti yaxşı olan ölkələrlə turizm əlaqələrinin yaradılmasına təkid olunurdu. Ölkələr arasında fərqli mədəniyyətlərin mövcud olmasına fikir verilmədən, qeyd olunan bazalaradaha çox diqqət yetirilirdi. Digər tərəfdən isə ölkədə mövcud olan turizm obyektləri, nəzərdə tutulan turist sayı üçün yetərsiz idi (8, s.133).

İran turizm bazarının qüdrətli ölkə bazarları ilə rəqabətdə geridə qalması, orta və az gəlirli ölkə əhalisinin qeyd olunan istirahət komplekslərindən istifadə edə bilməməsi səbəbindən, bu sahədə çalışan təşkilatlar gəlir əldə edə bilmədilər. 5-ci quruculuq proqramında, cəmiyyətin bütün təbəqələrinin istifadə edə bilməsi üçün, ucuz qiymətə işləyən Turizm Təşkilatlarının tikintisi nəzərdə tutuldu. Lakin bu tədbir də səmərəli olmadı.

Turizm sənayesi 1962-1978-ci illər arasında, daha çox fiziki sahələrdə olmaqla inkişaf etdi. Bu illər ərzində turizmin inkişafı ilə yanaşı, Qərbi dünyasının, ələlxüsüs Avropa ölkələrinin ziyanverici və əxlaqi fəsadları, narkomaniya, özbaşınalıq kimi eybəcərliklər ölkəyə daxil olaraq yayıldı. Hilton Şrayton, Kentintal və Hayt kimi iş adamlarının ölkə daxilində 4 böyük mehmanxana müəssisələrinə sərmayə qoymalarına baxmayaraq, bu illərdə turizm sahəsi İranda qənaətbəxş formada inkişaf edə bilmədi (8, s.136).

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Nurbəxş, Məsud, Tarix karvanı ilə, İranşəhr nəşr, 1991-ci il, 884 səh.
2. Əlizadə, Mehdi, "İmanı soruşursunuz" və "Çörək verin" adlı məqalələr, Həmşəhri qəzeti, 2186-cı nömrə, 7 avqust 2000-ci il, 1 səh.
3. Zakeri, Əli Əkbər, Feqh və islam quruluşunda turizm. "İslam quruluşunda turizmə baxış" adlı məqalə, Bustane Ketab Nəşriyyat evi. 2008-ci il, 495 s.
4. Mötəhərri, Mortəza, "Qarşılıqlı İslam və İran xidmətləri", Tehran, Sədra, 2000-ci il, 30 səh.
5. Pirniya, Məhəmməd Kərim, "Yol və karvansara", Tehran-Armin, 1991-ci, 218 səh.
6. Morsəlvənd, Hüseyn, "İranda seyr və səfər tarixçəsi", Tehran, 1997-ci il, İran Turizm müəlisə və təhqiqat mərkəzi, 500 səh.
7. Əlvani, Seyid Mehdi. "Turizm idarəediciliyi". 2006-cı il. Mədəni təhqiqat idarəsi. 210 səh.
8. Məsumi, Məsud, "İranda turizm inkişafı üçün proqramların hazırlanma stajı", Tehran, 1999-cu il. Someyra nəşriyyat evi, 167 səh.

ЭМИР АЛИАСКЕРИ
Кандидат Института
Человеческих прав НАНА

**ПРОЦЕСС РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В ИРАНЕ
 ОТ ОБРАЗОВАНИЯ ИСЛАМА ДО НАШИХ ДНЕЙ**

В статье был поэтапно исследован процесс развития туризма в Иране от образования Ислама до сегодняшних дней. В исследовании были использованы произведения многих знаменитых путешественников и писателей, и статья охватывает, более широкий период. Были также исследованы многие факторы, влияющие на развитие туризма в Иране.

AMİR ALIASKERİ
Ph.D. of Institute of Human Rights ANAS

**TOURISM DEVELOPMENT IN IRAN,
 FROM THE FORMATION OF ISLAM TO THE PRESENT DAY**

An article investigated the development process of tourism in Iran step by step, from the formation of Islam to the present day. The study used the works of many famous travelers and writers and the article covers a wider period. Many factors that influence the development of tourism in Iran were also examined.

Rəyçilər: t.e.d.H.Əlibəyli, t.e.d.P.Q.Darabadi

AMEA-nın Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutunun Beynəlxalq Münasibətlər və Beynəlxalq Hüquq şöbəsinin 11 dekabr 2013-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görüldü (protokol №13).